

Zmiany w konstantynopolińskiej interpretacji prawa do nadawania autokefalii

Changes in the Constantinopolitan interpretation of the right to grant autocephaly

ks. Marek Ławreszuk

Uniwersytet w Białymstoku, Katedra Teologii Prawosławnej, Polska

 0000-0001-8051-8106

 m.lawreszuk@uwb.edu.pl

Data przekazania: 21.07.2023

Data akceptacji: 4.08.2023

Data publikacji: 11.09.2023

Abstract: This article focuses on presenting the contemporary position of the Patriarchate of Constantinople regarding the issue of autocephaly. The analysis takes into account the documents and statements of the Constantinopolitan superiors of the 20th century and verifies them with the regulations of canon law and the Orthodox ecclesiastical tradition. As a result of the conducted research, conclusions were drawn up that shift the essence of the problem from technical issues regarding the announcement of a formal act of independence towards defining clear rules regarding mutual relations, obligations and rights of autocephalous Churches.

Streszczenie: Niniejszy artykuł koncentruje się na przedstawieniu współczesnego stanowiska Patriarchatu Konstantynopolińskiego dotyczącego kwestii nadawania autokefalii. Analiza uwzględnia dokumenty i wypowiedzi zwierzchników konstantynopolińskich XX wieku i weryfikuje je z przepisami prawa kanonicznego i prawosławną tradycją eklezjalną. W efekcie przeprowadzonych badań zredagowano wnioski, które przesuwają istotę problemu z technicznych kwestii dotyczących ogłoszenia formalnego aktu o niezależności w kierunku określenia jednoznacznych zasad dotyczących wzajemnych relacji, zobowiązań i praw Cerkwi autokefalicznych.

Keywords: autocephaly, Church, canon law, Patriarchate of Constantinople, Mother Church

Słowa kluczowe: autokefalia, Cerkiew, prawo kanoniczne, Patriarchat Konstantynopoliński, Cerkiew-Matka

Cite this article: Ławreszuk M., *Zmiany w konstantynopolińskiej interpretacji prawa do nadawania autokefalii*, *Elpis*, 25 2023: 5-23. <https://doi.org/10.15290/elpis.2023.25.01>

1. Analiza wstępna. Krótka charakterystyka dwóch głównych koncepcji związanych z prawem do nadawania autokefalii

Współczesny eklezjalny problem Prawosławia związany m.in. z kwestią tworzenia nowych jurysdykcji, wyodrębniania samodzielnych Cerkwi lokalnych, w świetle publicznych deklaracji hierarchów cerkiewnych i popularnych publikacji medialnych, wydaje się być spolaryzowany wokół dwóch koncepcji. Pierwsza z nich podkreśla kluczową rolę Patriarchatu Konstantynopolińskiego do inicjacji procesu nadania autokefalii oraz do oficjalnego wydania właściwej finalnej decyzji w formie tomosu. Druga koncepcja wskazuje, że prerogatywy do nadania autokefalii przynależą wszystkim Cerkwiom lokalnym, a decyzja inicjowana przez Cerkiew Matkę winna być zwieńczona tomosem zatwierdzonym i podpisanym przez wszystkie lokalne Cerkwie.

Istniejące propozycje rozwiązania problemu potwierdzają sygnalizowane przez teologów, kanonistów i hierarchów braki jednoznacznych kanonicznych procedur, które mogłyby zostać w takiej sytuacji wykorzystane. Patriarcha konstantynopoliński Atenagoras, w liście do metropolity Pimena stwierdził, że nie ma określonych kanonów opisujących kwestię nadawania autokefalii, i nie mogą być one odnaleziona w dokumentach cerkiewnych. „Niezależnie od tego, pewne generalne wskazania i zasady, związane z autokefalią, mogą być zebrane z fundamentalnych zasad kanonicznych. Są one również widoczne w kanonicznej świadomości Cerkwi i w jej historii, i były już niejednokrotnie wyrażane, i oficjalnie publikowane w treści tomosów,

przygotowywanych na potrzeby powołania nowych Cerkwi autokefalicznych” („Letter of Patriarch Athenagoras to Metropolitan Pimen”, 1971, s. 64).

Pierwsza koncepcja koncentruje działania zmierzające do nadania autokefalii w rękach patriarchy konstantynopolińskiego. W jego osobie łączy się adresat prośby peryferii cerkiewnej, która pragnie autokefalii, organ decyzyjny analizujący możliwość przyznania autokefalii oraz organ wykonawczy, który ogłasza akt autokefalii oraz organ wykonawczy publikujący tomos i przekazujący go nowej autokefalicznej Cerkwi.

Druga koncepcja rozdziela kolejne działania na wszystkie Cerkwie lokalne a szczególnie na Cerkiew-Matkę, wskazując, że adresatem prośby określonej peryferii cerkiewnej powinna być Cerkiew-Matka, organem decyzyjnym Cerkiew-Matka, zaś organem wykonawczym, podpisującym i ogłaszającym organizację nowej autokefalii – wszystkie Cerkwie lokalne.

Druga koncepcja, została wyrażona m.in. przez Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny, która w oficjalnym dokumencie przesłanym w 1987 roku do Sekretariatu III Panprawosławnej Komisji Przygotowawczej (powołanej do przygotowania dokumentów na sobór wszechprawosławny) stwierdziła:

- Autokefalię: „może nadać Cerkiew-Matka, która sama posiada kanoniczną autokefalię i znajduje się w kanonicznej wspólnocie z całą pełnią Prawosławia”.
- Nadanie autokefalii musi uzyskać aprobatę Cerkwi-Matki.
- „Cerkiew-Matka bierze na siebie odpowiedzialność za czynności poprzedzające ogłoszenie autokefalii”.
- „Nadanie autokefalii nie powinno mieć charakteru politycznego”.
- Wszystkie nadania autokefalii, które budzą wątpliwości, tj. nie zostały powszechnie zaakceptowane, „powinny zostać rozpatrzone przez Sobór Wszechprawosławny w imię jedności Prawosławia” (Tofiluk, 1999, s. 80).

Precyzowanie różnych koncepcji związanych z nadawaniem autokefalii, pozwoliło na stworzenie ujednoliconego dokumentu przyjętego na IV Ogólnoprawosławnej Konferencji Przedsoborowej w Chambésy koło Genewy w 1968 roku. W tekście pt. „Autokefalia i sposób jej ogłaszania” potwierdzono, że:

- Dążenie do autokefalii wyraża troskę o efektywniejsze zastosowanie cerkiewnej administracji.
- Cerkiew-Matka przyjmuje prośbę od zależnej od siebie struktury i ocenia wszystkie eklezjologiczne, kanoniczne i duszpasterskie warunki świadczące o zdolności do funkcjonowania jako samodzielny organizm.
- Cerkiew-Matka kieruje odpowiednią propozycją do Patriarchatu Konstantynopolińskiego, popartą wolą laikatu określonego terytorium oraz informuje pozostałe Cerkwie autokefaliczne.
- Patriarchat Konstantynopoliński dąży do uzyskania ogólnoprawosławnej zgody warunkującej decyzję o udzieleniu autokefalii. Rola patriarchatu ma charakter koordynujący, odzwierciedla ukształtowany porządek kanoniczny i zabezpiecza jedność Cerkwi, jednocześnie nie ograniczając niezależności i praw do samostanowienia pozostałych Cerkwi lokalnych.
- Autokefalia jest udzielana Cerkwi lokalnej przez całą Cerkiew prawosławną. Zgodnie z zasadą akrybii ogłaszana jest przez sobór powszechny, sobór ogólnoprawosławny, lub odbywa się to na podstawie zgody wszystkich prawosławnych Cerkwi autokefalicznych, która może być przeprowadzona zwyczajową procedurą decyzji przyjętych i opublikowanych przez synody Cerkwi lokalnych (Borkowski, 2018, s. 24).

Jedynym punktem spornym dokumentu stał się paragraf mówiący, że „wyrażając zgodę Cerkwi-Matki i ogólnoprawosławną akceptację, patriarcha ekumeniczny oficjalnie ogłasza autokefalię ubiegającej się o nią Cerkwi przez publikację patriarszego Tomosu [...] podpisanego przez patriarchę ekumenicznego. Jest pożądane, aby został on podpisany również przez przedstawicieli Cerkwi lokalnych, w każdym razie musi być podpisany przez zwierzchnika Cerkwi-Matki” (Borkowski, 2018, s. 25). Kwestia podpisania tomosu stała się tematem dyskusji Komisji Przygotowawczych w 2009 roku (Pańkowski, 2010, s. 173) oraz w roku 2011 (Borkowski, 2018, s. 26; Kuźma, 2018, s. 167). Prezentowane opcje podpisywania aktu nadania autokefalii wyłącznie przez patriarchę konstantynopolitańskiego, lub podpisami wszystkich zwierzchników Cerkwi autokefalicznych, stanowiły w zasadzie jedyny element, wobec którego brakowało jednomyślności. Brak porozumienia w tym, przynajmniej to szczerze – technicznym i wizerunkowym – elemencie doprowadził do tego, że temat ten „nie został postawiony pod obrady Świętego i Wielkiego Soboru Cerkwi Prawosławnej” (Borkowski, 2018, s. 26).

Istotnym uzupełnieniem zawartych w obu koncepcjach informacji powinny się stać niezbędne warunki, które potencjalna autokefalia powinna spełniać. Pomimo ich istnienia w świadomości eklesjalnej, nie uzyskały one do dzisiaj jednoznacznej kanonicznej prezentacji w postaci aktu prawnego. Nie mniej jednak, kanoniści i hierarchowie prawosławni są zgodni, co do ogólnego charakteru takich wymagań lub motywów, które dzielą na: bezwzględne, tj. pierwszorzędne oraz względne – drugorzędne (Kałużny, 2008, ss. 362–363). Motywem bezwarunkowym możemy określić wolę części Cerkwi dążącej do autokefalii oraz jej zdolność do samodzielnego funkcjonowania (Borkowski, 2018, ss. 22–23). Warunkiem bezwzględnym wynikającym ze zdolności do samodzielnego funkcjonowania jest posiadanie, lub możliwość stworzenia niezależnej władzy cerkiewnej, sądownictwa, wspólnoty wiernych na określonym terytorium. Wymagania dotyczące niezależnej władzy cerkiewnej najczęściej są przez badaczy precyzowane jako konieczność posiadania przynajmniej trzech biskupów (Borkowski, 2018, s. 23). Motywy warunkowe wskazują najczęściej na różnice etniczne lub narodowe, które mogą stanowić trudność w realizacji misji Cerkwi (Borkowski, 2018, s. 23).

a. Problemy wynikające wokół współczesnych koncepcji dotyczących prawa do nadawania autokefalii

Dwie wskazane koncepcje są w rzeczywistości nieco bardziej złożone. Powyższa, uproszczona charakterystyka nie jest jednak błędna czy też pozbawiona kluczowych informacji. W każdej z nich możemy jednak odnaleźć pewne subtelne punkty, które w zależności od interpretacji, prowadzą do całkowicie różnych wniosków. Jednym z nich jest wprowadzony do obu koncepcji termin **Cerkiew-Matka**, który zdaniem konstantynopolitańskich hierarchów i teologów, stanowi atrybut przynależny wyłącznie do Patriarchatu Konstantynopolitańskiego (Antiochensus, 2018), natomiast w ujęciu przedstawicieli innych Cerkwi lokalnych, stanowi określenie tej jurysdykcji, z której wyodrębniana jest nowa struktura, bądź jurysdykcji, która historycznie związana była z organizacją życia religijnego na określonym terenie (Ławreszuk, 2009, ss. 110–111). W zależności od przyjętej interpretacji terminu Cerkiew-Matka, konkluzje dotyczące prawa nadania autokefalii mogą więc być kompletnie odmienne. W ujęciu konstantynopolitańskim fraza „autokefalię nadaje Cerkiew-Matka” jest w pełni akceptowalna, ponieważ pod pojęciem Cerkwi-Matki rozumie się tam wyłącznie Patriarchat Konstantynopolitański. Ta sama fraza z perspektywy Prawosławia w Gruzji, Polsce, Serbii, czy innych Cerkwi autokefalicznych, może już być jednak rozumiana jako prawo każdej z nich do wyodrębnienia z własnego terenu

struktur i inicjacji lub przeprowadzenia procedury nadania autokefalii. Na komisjach przedsoborowych w 1990 i 1993 roku problem interpretacji tego terminu sprowokował członków komisji do opracowania postulatu, aby to „wszyscy zwierzchnicy [tj. przedstawiciele wszystkich Cerkwi lokalnych – MŁ] nadawali autokefalię” (Pańkowski, 2010, s. 173). W świetle dokumentów komisji przedsoborowych z lat 2009 i 2011 zauważamy już jednak, że termin ten stał się jednoznacznie rozumiany jako jurysdykcja macierzysta, spod której zwierzchniej władzy ma zamiar wystąpić określona peryferia cerkiewna (Borkowski, 2018, ss. 25–26).

Kolejny problem związany ze współczesnymi koncepcjami dotyczącymi nadania autokefalii, również kryje się w niejednoznacznym rozumieniu stosowanego w opracowaniach określenia **teren kanoniczny**. Również i w tym przypadku widoczna jest polaryzacja stanowisk. Szerokie zagadnienie prawa do prowadzenia misji, do tworzenia podstawowych i bardziej złożonych struktur eklezjalnych poza dotychczasowym zasięgiem terytorialnym Cerkwi lokalnej, do dzisiaj budzi spory i nie zostało jednoznacznie opracowane. Z jednej strony wskazuje się, że kompetencje do organizacji takich struktur posiada Patriarchat Konstantynopolitański, z drugiej – że prawem takim dysponują sąsiadujące z określonym terenem Cerkwie lokalne (Ławreszuk, 2009, ss. 46–53).

Problem terenu kanonicznego związany jest z nadrzędnym zagadnieniem granic jurysdykcyjnych Cerkwi lokalnych. O ile ich pierwotne określenie może być odnalezione w dokumentach źródłowych, czyli historycznych artykułach postanowień soborowych, synodów lub w treści tomosów, to prawosławne prawo kanoniczne nie wypracowało jednolitego schematu modyfikacji tychże granic, czy też rozwiązania kwestii spornych. W zbiorach kanonicznych prawosławnego prawa możemy odnaleźć pewne wskazania dotyczące tego zagadnienia¹, jednak nie są one współcześnie wykorzystywane w polemikach, ani też nie zostały wprowadzone jako powszechnie obowiązująca i znana zasada w relacjach między Cerkwiami lokalnymi (Milash, 2001, s. 70).

Dwa powyższe problemy, tj. określenia granic jurysdykcyjnych poszczególnych Cerkwi lokalnych i ich ewentualnych modyfikacji oraz rozumienia określenia Cerkiew-Matka, w zasadniczy sposób wpływają na dyskusję o prawie do nadawania autokefalii.

Kolejny problem wynika z powyższych dwóch. Jest nim próba budowania koncepcji na fundamencie autorytetu, z wykorzystaniem **urojonych aksjomatów eklezjalnych**. Zauważalny jest mechanizm wykorzystania historycznie istniejących określeń, takich jak Cerkiew-Matka, teren kanoniczny, i traktowania ich jako niepodważalne i uzasadnione prawem kanonicznym fundamenty organizacji życia eklezjalnego. Problem z prawdziwością tych „aksjomatów” związany jest jednak z tym, że nigdzie i nigdy nie zostały one jednoznacznie zdefiniowane, jak również nie zostały powszechnie przyjęte jako norma prawa kanonicznego. Do tworzenia urojonych aksjomatów wykorzystywane są więc bardziej miękkie pojęcia odwołujące się do „istniejącej praktyki”, „historycznych przykładów”, bądź „tradycji”. Można to przyrównać do znanych w teorii prawa zasad wykorzystania istniejących też filozoficznych na zasadach relacji powołania lub przyporządkowania (szerzej zob. Pulka, 2015, ss. 209–210). W istnieniu tychże aksjomatów i ich potocznym wykorzystywaniu, możemy także widzieć regres prawa kanonicznego w kierunku tzw. „soft law”, tj. pojawianiu się pozaprawnych regulacji o rosnącym znaczeniu, wokół których prawo staje się nieprzejrzyste, podatne na rozpraszenie nadzoru i kontroli

¹ Zob. m.in.: kanony dotyczące podziału terenu w oparciu o administracyjny podział państw a nie na podstawie przynależności etnicznej wiernych: Ap 34, 9 Antioch., 17 IV SP, 38 Trul., również rezolucja Soboru Konstantynopolitańskiego 1872 r.; kanony dotyczące władzy Cerkwi lokalnej wyłącznie nad swoją jurysdykcją: Ap 34, Ap 35, 13 Antioch., 8 I SP, 2 II SP, 8 III SP, 12 IV SP; pierwszeństwo honorowe nie narusza niezależności innych kanonicznych struktur: 7 I SP, 3 II SP; Cerkiew nie może być uzależniona od czynników zewnętrznych (świeckich): Ap 30, 3 VII SP.

(Jabłońska-Bonca, 2015, s. 159). Nie odrzucając z założenia żadnych z argumentów „urojonych aksjomatów”, należy jednoznacznie przyznać, że pomimo ich, zarówno koncepcja Cerkwi-Matki, jak i określenie terenu kanonicznego, nie odnajduje w prawie kanonicznym takiej interpretacji, jaka dzisiaj bywa im przypisywana.

Reasumując wstępną analizę dwóch koncepcji prawa do nadawania autokefalii, należy stwierdzić, że mamy do czynienia z propozycjami, które wzajemnie się wykluczają i konkurują ze sobą i z których żadna nie ma jednoznacznego potwierdzenia w przepisach prawosławnego prawa. Poza tym ich argumentacja opiera się na założeniach, które błędnie są interpretowane jako aksjomaty eklezjalne.

Niezależnie od ich kanoniczno-prawnej aktualnej oceny należy też jednoznacznie stwierdzić, iż każda z nich może się stać powszechnie panującym przepisem prawosławnego prawa kościelnego, o ile tylko, zostanie kanonicznie opracowana i zatwierdzona, zgodnie z prawosławną zasadą eklezjalną. Zasada ta wynika z autorytetu przepisów prawa i głosi, że organem ustanawiającym prawo dotyczące wszystkich Cerkwi lokalnych powinien być nadrzędny organ prawodawczy Cerkwi (Znosko, 1973, ss. 35–37).

W sytuacji polaryzacji stanowisk Cerkwi lokalnych i braku jednoznacznej wykładni prawnej, a także biorąc pod uwagę fakt, że prawo do nadawania autokefalii, tworząc lub wyodrębniając nową Cerkiew lokalną w zasadniczy sposób wpływa na relacje powszechnego Prawosławia, należy jednoznacznie stwierdzić, iż to nadrzędny organ prawodawczy Cerkwi, tj. sobór powszechny złożony z duchownych i świeckich przedstawicieli wszystkich Cerkwi lokalnych, powinien opracować i przyjąć postanowienie prawne dotyczące kwestii związanych z autokefalią. Jeśli przyjęte prawo zintegruje w swych postanowieniach odwołania do określonych tez, typu Cerkiew-Matka, teren kanoniczny, czy określone prerogatywy poszczególnych organów eklezjalnych, również i te tezy winne być jednoznacznie zdefiniowane w przyjmowanych przepisach. Wynika to z konieczności koherencji, tj. spójności przepisów prawnych, które nie mogą się wzajemnie wykluczać i powinny pozostawać ze sobą w relacji odpowiedniości (Araszkiewicz, 2010, s. 19). Oczywistym wydaje się również fakt, że ustanawiane przepisy prawne muszą być zgodne z misją Cerkwi i istniejącymi normami eklezjalnymi.

2. Współczesne koncepcje podnoszone przez Patriarchat Konstantynopoliński

O ile w powszechnym Prawosławiu nie możemy dzisiaj mówić o istniejących, jednoznacznych przepisach kanonicznych, czy też o jednomyślności w określeniu tychże norm, postarajmy się prześledzić współczesne stanowisko Patriarchatu Konstantynopolińskiego. W związku z trwającym konfliktem eklezjalnym związanym z sytuacją Cerkwi prawosławnej w Ukrainie, naruszeniem jedności eucharystycznej dokonany przez Patriarchat Moskiewski i wzajemnymi oskarżeniami o prowadzenie wojny hybrydowej i działań stricte politycznych, w celu uniknięcia oskarżenia o stronniczość czy wykorzystywanie narracji moskiewskiej, spróbujmy spojrzeć na kwestię autokefalii wyłącznie z perspektywy konstantynopolińskiej. W efekcie takiego ujęcia nie będziemy, co prawda, mogli dokonać oceny porównawczej dwóch koncepcji prawa do nadawania autokefalii, ale z całą pewnością będziemy mogli przeprowadzić analizę jednej z nich. Analiza ta pozwoli na ocenę koncepcji konstantynopolińskiej pod względem jej koherencji z prawosławną eklezjologią, oraz spójności z prawosławnym prawem cerkiewnym.

Przestrzeń badawcza w tym aspekcie zostanie ograniczona do czasów współczesnych, tj. do koncepcji wyrażanych w XX i XXI wiekach. Ograniczenie to związane jest przede wszystkim z faktem, iż pojawienia się

współcześnie nowych koncepcji i nowych interpretacji historycznych przepisów prawa kanonicznego i wydarzeń historycznych związanych z rozwojem struktur cerkiewnych.

W związku z podejmowanymi w Cerkwi działaniami związanymi z procedurą nadawania autokefalii, możemy prześledzić konstantynopolitańską aktywność czterech zwierzchników tej Cerkwi, patriarchów Melecjusza IV, Grzegorza VII, Atenagorasa oraz Bartolomeusza I. W okresie posługi patriarchy Melecjusza Cerkiew w Albanii w 1922 roku jednostronnie ogłosiła swoją autokefalię (*Patriarchal and Synodal Tome of the Ecumenical Patriarchate (April 1937), Prot. No. 609, b.d.*)². 6 marca 1923 roku patriarcha Melecjusz opublikował tomos o autokefalii Cerkwi w Czechosłowacji (*Tomos cañhradského patriarchy Meletia, Čís. prot. 1132, b.d.*). Wkrótce po rezygnacji patriarchy Melecjusza z tronu patriarszego 6 grudnia 1923 roku, synod konstantynopolitański wybrał nowego patriarchę, którym został metropolita chalcedoński Grzegorz. Nowy patriarcha Grzegorz VII 13 listopada 1924 roku nadał autokefalię Cerkwi w Polsce (polski tekst tomosu: Langrod, 1931, ss. 90–92; Płoński, 2009, ss. 165–167), która uzyskała oficjalną nazwę Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Patriarcha Atenagoras w latach 70 podejmował dyskusję wokół autokefalii Prawosławnej Cerkwi w Ameryce, którą nadał Patriarchat Moskiewski. Zwierzchnictwo patriarchy Bartolomeusza związane jest z ustanowieniem autokefalii Cerkwi Czech i Słowacji oraz nadania autokefalii Prawosławnej Cerkwi w Ukrainie.

a. Argumentacja czasów patriarchy Melecjusza

Kanoniczne decyzje patriarchy Melecjusza³ związane z nadawaniem autokefalii charakteryzują się wewnętrznym brakiem spójności (Ermilov, 2016, ss. 563–570). Z jednej strony odrzucił możliwość nadania autokefalii Cerkwi w Albanii, argumentując decyzję faktem, iż prawosławna społeczność stanowiła mniejszość religijną w kraju, z drugiej strony przychylił się nadaniu autokefalii Cerkwi w Polsce, w której również prawosławna społeczność stanowiła mniejszość religijną (Miletich, 2006).

W 1923 r., po zmianach politycznych zachodzących w Europie, patriarcha nadał Cerkwiom prawosławnym Finlandii, Czechosłowacji, Estonii i Łotwy autonomię w ramach Patriarchatu Ekumenicznego, powołując odpowiednio arcybiskupów Finlandii (lipiec 1923), Czechosłowacji (marzec 1923) i metropolitę Estonii (lipiec 1923). 22 maja 1923 roku patriarcha nadał Cerkwi w Albanii status autonomiczny (*Meletios D', 2023*). W aktach nadających autonomię patriarcha wprowadził zapis o konieczności liturgicznego wspomnienia podczas nabożeństw zwierzchnika danej autonomii oraz patriarchy konstantynopolitańskiego (*Tomos cañhradského patriarchy Meletia, Čís. prot. 1132, b.d.*).

Akty autonomii dość precyzyjnie wskazywały na „pewną formę niezależności” z jednoczesnym podporządkowaniem strukturze macierzystej. Statuty autonomii były w tej materii spójne i jednoznaczne.

Zróznicowanie cerkiewnej niezależności, określanej jako autokefalia, wymagała jednak precyzyjnego zdefiniowania granic samodzielności i jednoczesnego podporządkowania się współlistnieniu w ramach Cerkwi powszechnej. Stąd, w dokumentach i wypowiedziach hierarchów pojawiają się głosy dotyczące wzajemnych

² Autokefalia Cerkwi w Albanii została uznana przez Konstantynopol w roku 1937 za czasów zwierzchnictwa patriarchy Beniamina I, który 12 kwietnia 1937 podpisał tomos.

³ Melecjusz IV Metaksakis (Emmanuel Metaksakis), ur. 21.09.1871, zm. 28.07.1935, zwierzchnik Greckiej Cerkwi Prawosławnej w latach 1918-1920, patriarcha konstantynopolitański od 25.11.1921 do 20.09.1923, patriarcha aleksandryjski w okresie od 20.05.1926 do 28.07.1935.

relacji i odpowiedzialności Cerkwi autokefalicznych. Patriarcha Melecjusz skoncentrował się więc na zagadnieniu granic jurysdykcyjnych i wzajemnych relacji związanych z terenem kanonicznym.

Hierarchiczna posługa patriarchy Melecjusza była czasem popularyzacji nowej interpretacji 28 kanonu IV soboru powszechnego, która stała się narzędziem „soft law” do budowy koncepcji sprawowania zwierzchniej władzy nad światową diasporą prawosławną (zob. m.in. Ławreszuk, 2009, ss. 112–113; Shemliuk, 2019).

b. Argumentacja czasów patriarchy Grzegorza VII

Patriarcha Grzegorz VII (*Grigorios Z'*, 2023)⁴, w treści tomosu autokefalicznego Cerkwi w Polsce z 1924 roku wskazał, że wniosek o uniezależnienie się struktury eklezjalnej wypłynął z samej tej Cerkwi: „Święty Kościół Prawosławny w otoczonej Opieką Bożą Państwie Polskim, uposażony w administrację i organizację kościelną autonomiczną i dający dowody stałości w Wierze oraz dobrej woli w sprawach kościelnych, zwrócił się z prośbą do Naszej Stolicy Apostolskiej i Patriarchalnej Ekumenicznej o błogosławieństwo i potwierdzenie jego konstytucji autokefalicznej...” (Płoński, 2009, ss. 165–166). W tomosie patriarchy Grzegorza, pomimo uzasadnienia historycznej zależności struktur dawnej metropolii kijowskiej oraz „metropolii prawosławnych Litwy i Polski” nie pada nigdzie określenie „Cerkiew-Matka” (Płoński, 2009, ss. 165–167). Termin ten nie jest wykorzystywany w uzasadnieniu, stąd należy wskazać, że za czasów zwierzchnictwa patriarchy Grzegorza nie był on traktowany jako aksjomat związany z procedurą nadawania autokefalii.

W tomosie z 1924 roku zapisana została instrukcja charakteryzująca miedzycerkiewne relacje „natury i charakteru kościelnego bardziej ogólnego, które wychodziłyby poza granice jurysdykcji każdego Kościoła autokefalicznego” (Płoński, 2009, s. 168). Instrukcja ta obliguje autokefaliczną Cerkiew w Polsce do zwracania się do „bratnich Kościołów”, tj. do pozostałych Cerkwi autokefalicznych za pośrednictwem Patriarchatu Konstantynopolińskiego (Płoński, 2009, s. 166). Interpretacja treści tego paragrafu nie jest jednoznaczna. Z jednej strony, jak wskazuje na to m.in. o. dr R. Płoński, Konstantynopol zaspokaja tym samym swoje ambicje w relacjach miedzycerkiewnych (Płoński, 2009, ss. 165–166). Z drugiej jednak strony może być to odczytane w kontekście rozwiązywania problemów, które wykraczają poza „granice każdego Kościoła autokefalicznego”, tj. dotyczących kwestii ogólnoprawosławnych. Zgodnie z zasadą hierarchii władzy i prawa, kwestie ogólnocerkiewne muszą być rozstrzygane przez wszystkie Cerkwie lokalne. Problemy wykraczające poza prerogatywy jednej autokefalii nie mogą więc być rozstrzygane poprzez konsultacje i ustalenia dwóch czy trzech lokalnych Cerkwi, ale muszą być podjęte przez wszystkie Cerkwie lokalne. Treść paragrafu może więc wskazywać przede wszystkim na techniczną funkcję „pierwszego wśród równych” tronu patriarszego w Konstantynopolu, który gromadzi, przygotowuje i koordynuje rozwiązywanie takich problemów w przestrzeni Powszechnego Prawosławia. Z perspektywy współczesnej organizacji rozmaitych instytucji, zapis ten można byłoby przyrównać do wskazania na funkcję sekretarza organizacji, który gromadzi wnioski i inicjuje procedurę ich rozpatrzenia.

W treści tomosu z 1924 roku pojawia się również akapit dotyczący obligatoryjnego pozyskiwania świętej mirry z Patriarchatu Konstantynopolińskiego (Płoński, 2009, s. 166). To zobowiązanie ogranicza samodzielność kanoniczną Cerkwi w Polsce, wiążąc ją w sferze liturgicznej z Konstantynopolem. Unikając głębszej analizy tego

⁴ Grzegorz VII (Grigorios Zervoudakis), ur. 21.09.1850, zm. 17.11.1924, patriarcha konstantynopoliński w latach 1923-1924.

zagadnienia, które winno dotyczyć relacji liturgiczno-kanonicznych Cerkwi autokefalicznych, należy podkreślić, że zapis ten nie odnajduje historycznego i kanonicznego uzasadnienia w prawosławnym prawie cerkiewnym i stanowi nowy element, który po raz pierwszy został opublikowany w tomosie Cerkwi w Czechosłowacji w 1923 roku (*Tomos cařihradského patriarchy Meletia, Čís. prot. 1132, b.d.*)⁵, a następnie został następnie powielony w dokumencie autokefalii Cerkwi w Albanii z 1937 roku (*Patriarchal and Synodal Tome of the Ecumenical Patriarchate (April 1937), Prot. No. 609, b.d.*)⁶, tomosie Cerkwi Czech i Słowacji z 1998 roku (*Konstantinopolskij Tomos o priznanii avtokefalii 1998 g., b.d., cz. G*) oraz w tomosie Prawosławnej Cerkwi Ukrainy z 2019 roku (*Patriarshij i Synodalnyj Tomos nadannja avtokefal'nogo cerkovnogo ustroju Pravoslavnij Cerkvi v Ukraini, 2019*). W tym ostatnim dokumencie mamy możliwość obserwacji, jak tworzy się nowy eklezjalny aksjomat. Procedura pozyskiwania mirry, która pojawiła się w treści tomosów z XX wieku, w dokumencie dotyczącym Ukrainy staje się już „tradycyjnym elementem” (*Patriarshij i Synodalnyj Tomos nadannja avtokefal'nogo cerkovnogo ustroju Pravoslavnij Cerkvi v Ukraini, 2019*)⁷.

Tomos Cerkwi Czech i Słowacji z 1998 roku, w komentarzu dotyczącym pozyskiwania świętej mirry z Patriarchatu Konstantynopolitańskiego wykorzystuje termin „Cerkiew-Matka”: „Cerkiew w Czechach i Słowacji, na znak duchowej jedności z Cerkwią-Matką, otrzymuje świętą mirrę z Patriarchatu Konstantynopolitańskiego” (*Konstantinopolskij Tomos o priznanii avtokefalii 1998 g., b.d., cz. G*).

c. Prawo ogłoszenia autokefalii w argumentacji patriarchy konstantynopolitańskiego Atenagorasa

Idea samodzielnego nadania autokefalii cerkiewnym strukturom w Stanach Zjednoczonych i w Kanadzie, dokonana przez Patriarchat Moskiewski spotkała się z jednoznaczną krytyką patriarchy konstantynopolitańskiego. Patriarcha Atenagoras skierował do metropolity Pimena, pełniącego funkcję locum tenens tronu patriarchalnego w Moskwie, list datowany na 24 czerwca 1970 roku, w którym przedstawił swoją pozycję dotyczącą kwestii prawa nadania autokefalii.

W świetle historii Cerkwi prawosławnej oraz paragrafów historycznych tomosów, patriarcha Atenagoras stwierdził, że prawo nadania autokefalii „jest prawem przysługującym Cerkwi jako całości i, w żadnym wypadku, nie może być uważane za prawo «każdej Cerkwi autokefalicznej»” (Dragas, 2016, cz. 177–180). W 5 paragrafie listu patriarchy Atenagorasa skierowanym do metropolity Pimena czytamy:

„Z pewnością i niezaprzeczalnie, zgodnie z kanonicznymi fundamentami Cerkwi, koncepcja nadawania autokefalii należy do domeny władzy kanonicznej. Jaka jest jednak zasada prawna leżąca u podstaw przyznania autokefalii? Jakie są jego wymagane warunki i założenia?”

W cerkiewnym prawodawstwie nie można znaleźć konkretnych kanonów, dokładnie opisujących autokefalię, jednak pewne ogólne wytyczne i przepisy dotyczące autokefalii

⁵ W treści tomosu z 1923 roku patriarcha Melecjusz nie obliuguje bezpośrednio autokefalicznej struktury do pozyskiwania świętej mirry z Konstantynopola. Dokument mówi o tym w sposób pośredni: „7. Każdy biskup, który jest pasterzem swojej diecezji, ma prawa i obowiązki przepisane przez postanowienia świętych kanonów i wieloletnią praktykę cerkiewną. Szczególnie ważne jest przypomnienie praw i obowiązków każdego biskupa: wyświęcanie cerkwi i miejsc modlitwy, ustanawianie prezbiterów [...] rozdawanie Mirry Świętego Namaszczenia, którą otrzymuje za pośrednictwem arcybiskupa od patriarchy ekumenicznego”. Tłum. własne.

⁶ „...we designate that our Holy sister Orthodox Autocephalous Church of Albania will receive the Holy Myron from the Great Church of Christ of Constantinople”.

⁷ „...за звичаями, отримуючи від неї і Святе Миро, для вияву духовної єдності з нею...”.

można wywnioskować z fundamentalnych zasad tego prawodawstwa. Są one zresztą wyraźnie wyrażone w kanonicznej świadomości Cerkwi i w jej historii, wielokrotnie wyrażane i wyraźnie drukowane w tomosach, które zostały wydane z okazji założenia nowszych lokalnych Cerkwi autokefalicznych.

Z tych podstawowych i obowiązujących źródeł, a także z samego rozumienia autokefalii jako aktu eklezjalnego, z którego wynikają pewne zmiany w eklezjalnych granicach, utworzenia nowych władz jurysdykcyjnych i administracyjnych, które wprowadzają nowy porządek w Cerkwi prawosławnej traktowanej jako całość – można stwierdzić, że nadanie autokefalii jest prawem przysługującym Cerkwi jako całości i, w żadnym wypadku, nie może być uważane za prawo «każdej Cerkwi autokefalicznej», jak to zostało przedstawione w liście błogosławionej pamięci patriarchy Aleksego” („Letter of Patriarch Athenagoras to Metropolitan Pimen”, 1971, cz. 64–65)⁸.

Stwierdzenie – „the granting of autocephaly is a right belonging to the Church as a whole, and cannot at all be considered a right of «each Autocephalous Church»” („Letter of Patriarch Athenagoras to Metropolitan Pimen”, 1971, cz. 65) – jednoznacznie wyraża prerogatywę przyznania autokefalii, którą posiada Cerkiew powszechna, a nie którakolwiek z Cerkwi lokalnych. „Cerkiew jako całość” wskazuje na powszechny, soborowy głos wszystkich Cerkwi lokalnych, nie precyzując oczywiście technicznej strony jego wyrażenia, tzn. nie ograniczając formy wyłącznie do postanowienia soboru powszechnego, decyzji synaksy zwierzchników Cerkwi lokalnych, czy też np. sumy akceptacji decyzji przyjętych przez poszczególne synody Cerkwi autokefalicznych.

d. Współczesna koncepcja prawa nadawania autokefalii w ujęciu patriarchy Bartolomeusza I

Prace komisji przygotowawczych i dyskusje teologiczne przedstawicieli Cerkwi autokefalicznych prowadzone w XX wieku, pozwalają nam zaobserwować dynamiczny rozwój koncepcji nadawania autokefalii, rozwijany w ośrodku konstantynopolińskim i wyrażany głosem zwierzchnika tronu konstantynopolińskiego. Biorąc pod uwagę przedstawioną wyżej opinię patriarchy Atenagorasa, spróbujmy ją zestawić ze stanowiskiem prezentowanym pół wieku później przez patriarchę Bartolomeusza I.

Konstantynopoliński patriarcha Bartolomeusz I wielokrotnie podnosił kanoniczne i eklezjalne kwestie związane z prawem nadawania autokefalii, co było związane z trudną sytuacją jurysdykcyjną Prawosławia w Czechach i Słowacji, Stanach Zjednoczonych, w Ukrainie, w Macedonii oraz na terenach nieobjętych do tej pory uporządkowaną organizacją eklezjalną (głównie Europa Zachodnia, Australia i Oceania, kontynenty amerykańskie).

⁸ Tekst angielski fragmentu listu:

„Certainly and incontrovertibly, and in accordance with the canonical conception of the Church, the concept behind the granting of autocephaly belongs to the domain of canonical authority. However, what is the legal principle underlying the granting of autocephaly? What are its required conditions and presuppositions?

Specific canons exactly characterizing autocephaly are not to be found in ecclesiastical legislation. However, certain general guidelines and provisions, relative to autocephaly, may be gathered from the basic principles of such legislation. These, moreover, are to be found clearly stamped in the canonical conscience of the Church and in its history, and have been repeatedly expressed, and are distinctly printed in the Tomes that were published on the occasions of the founding of the newer local Autocephalous Churches.

From these basic and valid sources, and also from the very meaning of autocephaly itself as an ecclesiastical act, from which certain changes result relative to ecclesiastical boundaries and to the rise of new jurisdictional and administrative powers that bring about a new order in the Orthodox Church as a whole – it may be concluded that the granting of autocephaly is a right belonging to the Church as a whole, and cannot at all be considered a right of “each Autocephalous Church,” as is stated in the letter of Patriarch Alexis of blessed memory”.

W akcie nadania autokefalii Cerkwi w Ukrainie, możemy odnaleźć pewne nowe elementy, które w sytuacji spolaryzowanych stanowisk dotyczących nadawania autokefalii, wymagają szczególnej uwagi. Mogą być bowiem różnorako interpretowane, lub, jak wskazuje historia, stać się precedensem, który w kolejnych dekadach powoli zmieni się w eklezjalny, prawosławny „aksjomat”.

W tomosie z 2019 roku jest mowa o Patriarchacie Konstantynopolińskim, określającym się jako „głowa Cerkwi”: „Autokefaliczna Cerkiew w Ukrainie uznaje za głowę Świątobliwy, Apostolski i Patriarszy Tron Ekumeniczny, jak i innych Patriarchów i Zwierzchników” (*Patriarshij i Synodalnyj Tomos nadannja avtokefal'nogo cerkovnogo ustroju Pravoslavnij Cerkvi v Ukraini*, 2019)⁹. Z perspektywy eklezjologii i norm kanonicznych fraza ta jest nieczytelna i niezależnie od interpretacji narusza dotychczasowe normy. Jeśli przyjmiemy, że pod terminem „głowa” (w domyśle „Głowa Cerkwi”) rozumiemy Jezusa Chrystusa, to fraza ta staje się naruszeniem eklezjalnego bosko-ludzkiego porządku organizacji Cerkwi Chrystusowej. Jeśli jednak potraktujemy ten termin jako określenie hierarchów, zwierzchników określonych jurysdykcji lokalnych, to i w tej sytuacji fraza narusza ich równość i równorzędność tworząc pośrednika między nową autokefalią a wszystkimi innymi Cerkwiami lokalnymi. W tej interpretacji fraza ta sygnalizuje raczej nadanie autonomii określonej części Patriarchatu Konstantynopolińskiego, a nie ogłoszenie niezależności struktury autokefalicznej.

Tomos Cerkwi w Ukrainie ograniczył prawa nowej autokefalii, wspominając o ograniczeniach związanych z działalnością poza granicami kraju (*Patriarshij i Synodalnyj Tomos nadannja avtokefal'nogo cerkovnogo ustroju Pravoslavnij Cerkvi v Ukraini*, 2019)¹⁰. Fragment ten jest zgodny z normami kanonicznymi pierwszych wieków, które podkreślały, że Cerkiew lokalna posiada władzę jedynie nad swoją jurysdykcją. Nie mniej jednak w uzasadnieniu pojawiła się promowana przez Konstantynopol koncepcja zwierzchnictwa nad „całym pozostałym światem”, tj. zwierzchnictwa nad terenem tzw. diaspory (*Patriarshij i Synodalnyj Tomos nadannja avtokefal'nogo cerkovnogo ustroju Pravoslavnij Cerkvi v Ukraini*, 2019).

W treści konstantynopolińskiego tomosu z 2019 roku pojawiło się również nowe rozróżnienie wzajemnych relacji nowej autokefalii z pozostałymi Cerkwiami lokalnymi. W relacji z Konstantynopolem Prawosławna Cerkiew Ukrainy jest „Cerkwią-córką”, zaś wobec pozostałych Cerkwi lokalnych „Cerkwią-siostrą”: „uznajemy i ogłaszamy ustanowioną na terytorium Ukrainy Cerkiew autokefaliczną za naszą duchową córkę i przyzywamy wszystkie Cerkwie prawosławne na świecie, aby uznać ją jako siostrę” (*Patriarshij i Synodalnyj Tomos nadannja avtokefal'nogo cerkovnogo ustroju Pravoslavnij Cerkvi v Ukraini*, 2019)¹¹. Niejasny i nieudokumentowany termin znów może prowokować do nowych interpretacji, w których np. Konstantynopolińska Cerkiew przyswoi sobie tytuł „Cerkwi-Matki” w relacji nie tylko do utworzonej autokefalicznej struktury w Ukrainie, lecz również i do tych lokalnych struktur, które mają się stać „siostrami” ukraińskiej Cerkwi. Stąd już tylko krok do deklaracji o jednej Cerkwi-Matce i szeregu Cerkwi-córek.

⁹ Tekst ukraiński: „Автокефальна Церква в Україні визнає головою Святіший Апостольський і Патріарший Вселенський Престол, як і інші Патріархи та Предстоятелі”.

Tekst angielski: „the Autocephalous Church in Ukraine knows as its head the most holy Apostolic and Patriarchal Ecumenical Throne, just as the rest of the Patriarchs and Primates”.

¹⁰ Tekst ukraiński: „Церква України... не може ставити єпископів чи засновувати парафії за межами держави; вже існуючі відтепер підкоряються, згідно з порядком, Вселенському Престолу, який має канонічні повноваження в Діаспорі, бо юрисдикція цієї Церкви обмежується територією Української Держави”.

¹¹ Tekst ukraiński: „визнаємо та проголошуємо встановлену в межах території України Автокефальну Церкву нашої духовною донькою та закликаємо всі світові Православні Церкви визнавати її як сестру”.

Opinie przedstawiane przez patriarchę Bartolomeusza, w zestawieniu z deklaracją patriarchy Atenagorasa, wskazują na inną normę dotyczącą prawa nadawania autokefalii, którą patriarcha Bartolomeusz określa mianem „tradycyjnej” a nawet „wielowiekowej”. W wywiadzie dla greckiej gazety „Vima”, opisując wydarzenia związane z nadaniem autokefalii Cerkwi w Ukrainie, konstantynopoliński patriarcha stwierdził:

„W przypadku sytuacji w Ukrainie, postąpiliśmy podobnie jak w przypadku innych nadań autokefalii. Podążyliśmy zgodnie za wielowiekową tradycją Prawosławia usankcjonowaną przez praktykę cerkiewną. Proszę mi pozwolić przypomnieć, że Konstantynopol, przed nadaniem autokefalii Cerkwi w Ukrainie, przyznał wcześniej autonomię dziewięciu lokalnym Cerkwiom. Dzisiaj niektórzy, oczywiście z samolubnych pobudek, zaprzeczają temu oczywistemu faktowi. Co za lekkomyślność! Ci, którzy kwestionują prawa i obowiązki Patriarchatu Ekumenicznego, w istocie kwestionują swoje własne istnienie i tożsamość, samą strukturę Prawosławia” („Ecumenical Patriarch Bartholomew’s Interview in «Vima» (Greek Newspaper): Full Interview”, 2021).

W dalszej części wywiadu patriarcha wyjaśnia:

„...jako patriarcha ekumeniczny nie mogę pozwolić, aby prawosławna eklezjologia była wypaczana z powodu przyziemnych pobudek. Nie mam prawa cofnąć się nawet o krok. Gdy mówimy o teologii, porządku organizacyjnym i świętej tradycji naszej Cerkwi, to kurtuazja nie przynosi pożytku. Słowo Prawdy jest «ostrzejsze niż jakikolwiek nóż». Posiadamy świadectwo historii: źródeł, dokumentów i faktów. Są one zniekształcane przez pieniądze, zastraszanie, propagandę i sny nocy letniej. O nie! Stańmy na właściwym miejscu!” („Ecumenical Patriarch Bartholomew’s Interview in «Vima» (Greek Newspaper): Full Interview”, 2021).

W wypowiedzi patriarchy zauważamy nie tyle próbę wyjaśnienia zasadności przedstawionych praw Cerkwi konstantynopolińskiej, co staranie o zdeprecjonowanie odmiennych stanowisk i głosów domagających się klarownej dyskusji. Uzasadnienie prawa nadawania autokefalii oparte zostało na „wielowiekowej tradycji”. Dowodem w wypowiedzi patriarchy były już jednak zaledwie ogólniki w rodzaju „świadectwa historii”, bez wskazania konkretnych przykładów dokumentów czy wydarzeń. Następnie patriarcha wskazał, że ci, którzy podnoszą głos i wzywają do dyskusji, bądź np. podważają prawo konstantynopolińskiego tronu do nadawania autokefalii, są motywowani nieetycznie poprzez wpływy polityczne lub ekonomiczne. W ten sposób patriarcha w zasadzie odrzuca możliwość debaty nad mechanizmem, który w jego świadomości jest normą kanoniczną, natomiast dla innych może kryć niedoskonałości lub braki.

Retoryka wypowiedzi patriarchy prowadzi jednak dalej, wskazując, że ci, którzy nie akceptują koncepcji konstantynopolińskiej, wypaczają prawosławna eklezjologię. W cytowanym wywiadzie, jak również i w wielu innych miejscach, współczesne konstantynopolińskie stanowisko określa taką pozycję mianem „protestantyzacji Cerkwi”. W analizowanym wywiadzie patriarcha Bartolomeusz I mówi, iż celem tych, którzy podważają prawo konstantynopolińskiej katedry do nadawania autokefalii jest:

„pozbawienie tronu konstantynopolińskiego tych wyjątkowych prerogatyw i przekazanie ich w inne ręce. Z mojego punktu widzenia rozumiecie zatem, że z jednej strony nie mogę zrzec się odpowiedzialności, którą pozostawili mi moi poprzednicy, i która została wyrażona w praktyce eklezjalnej, a z drugiej strony – ponieważ to również jest moja odpowiedzialność – pozwolić na duchowe zbłądzenie tych, którzy flirtują z federalizacją Cerkwi prawosławnej według standardów protestanckich” („Ecumenical Patriarch Bartholomew’s Interview in «Vima» (Greek Newspaper): Full Interview”, 2021).

W niniejszej analizie nie będziemy angażować się w etyczną ocenę retoryki patriarchy konstantynopolitańskiego, wpisującej się niestety we współczesny oficjalny dyskurs części hierarchów prawosławnych i świadczących o degradacji eklezjalnego dialogu i prowadzenia polemiki na poziomie znacznie odbiegającym od ideału chrześcijańskich myślicieli i duchowych przywódców. Nie jest to celem naszych rozważań, chociaż trafną ocenę takiej tendencji przedstawił już wcześniej o. Aleksander Schmemann (Schmemann, 1964, ss. 67–84)¹². Ponadto, głos ten nie może być traktowany w oderwaniu od destrukcji teologicznego i eklezjalnego dyskursu innych przedstawicieli Cerkwi, w tym przede wszystkim eklezjalnych (Mauro, 2022; zob. m.in.: „Patriarch of Moscow: Any Russian soldier who dies in the war in Ukraine is forgiven for his sins”, 2023; Shirin, 2023) i etycznych (Lozova, 2023; Moss, 2015) koncepcji głoszonych przez moskiewskiego patriarchę Cyryla, czy niektórych przeciwników ukraińskiej autokefalii. Temat ten wymaga odrębnego ujęcia i stanowi ogromne wyzwanie przed współczesnym światem prawosławnym.

Wypowiedzi patriarchy Bartolomeusza i dokumenty dotyczące relacji Cerkwi autokefalicznych, sygnalizują jednak również świadomość problemu w relacjach międzycerkiewnych. Tomos Cerkwi w Ukrainie z 2019 roku zawiera klauzulę o konieczności udziału w spotkaniach eklezjalnych organizowanych przez Patriarchat Konstantynopolitański (*Patriarshij i Synodalnyj Tomos nadannja avtokefal'nogo cerkovnogo ustroju Pravoslavnij Cerkvi v Ukraini*, 2019). Zapis ten nie opiera się na wcześniejszych świadectwach i jest dowodem na próbę naprawy międzycerkiewnych relacji i wezwaniem do regularnych kontaktów. Tym samym, wydaje się, iż Patriarchat Konstantynopolitański, na podstawie prawa honorowego pierwszeństwa, przejmuje inicjatywę w kwestii organizowania synodów i soborów zwierzchników lub przedstawicieli Cerkwi lokalnych. Ten właściwy krok wymagałby jednak soborowej akceptacji i formalnego przyjęcia przez zwierzchników innych Cerkwi lokalnych.

***

Skupiając się jedynie na kanonicznych i eklezjalnych argumentach wyrażanych przez kolejnych konstantynopolitańskich patriarchów, możemy pokusić się o wnioski dotyczące rozwoju i przemiany stanowiska dotyczącego prawa nadawania autokefalii. Ograniczając się wyłącznie do stanowiska wyrażanego przez Konstantynopol w XX i XXI wieku, należy wskazać na problemy związane z następującymi zagadnieniami:

- Czy autokefalia oznacza absolutną niezależność administracyjną? W świetle tomosów konstantynopolitańskich XX i XXI wieku zauważamy wprowadzenie dwóch zależności od Patriarchatu

¹² Przedstawiając chaotyczną sytuację jurysdykcyjną w Stanach Zjednoczonych oraz analizując wypowiedzi hierarchów i teologów, o. Aleksander Schmemann krytycznie stwierdził:

„Każdy potwierdza pełnię kanoniczności swej własnej pozycji, i w imię tej kanoniczności, potępia i charakteryzuje jako niekanoniczny eklezjalny status innych. Zadziwiający jest niski poziom i cynizm tych «kanonicznych» walk, w których każda insynuacja, każde zakłócenie jest dozwolone tak długo, jak długo rani «wroga». Celem nie stanowi prawda, lecz zwycięstwo w postaci parafii, biskupów, kapłanów zmieniających jurysdykcje i przyłączających się do tej jedynej «kanonicznej». Nie ma znaczenia, iż tenże sam biskup lub kapłan został wczoraj potępiony, kiedy dzisiaj uznaje się go za «kanonicznego» – prawdziwa motywacja [...] nie mająca nic wspólnego ze świadomością kanoniczności wyraża się w jednym: ważne jest zwycięstwo. Żyjemy w zatrutej atmosferze anatem i ekskomunik, spraw sądowych i dysput, podejrzanych konsekracji podejrzanych biskupów, nienawiści, kalumnii, kłamstw! Czy myślimy o nieodwracalnych zniszczeniach moralnych, które wyrządzamy naszym ludziom? Jak mogą respektować hierarchię i jej decyzje? Jakie znaczenie może mieć dla nich idea kanoniczności? Czyż nie utwierdzamy ich w przekonaniu, iż wszystkie normy, regulacje i zasady są relatywne? Zastanawiam się czasem, czy nasi biskupi zdają sobie sprawę ze skandaliczności tej sytuacji, czy chociaż myślą o cynizmie, który to wszystko prowokuje i karmi serca prawosławnych wiernych. Trzy rosyjskie jurysdykcje, dwie serbskie, dwie rumuńskie, dwie albańskie, dwie bułgarskie ... podział wśród Syryjczyków ... Animozyje pomiędzy Rosjanami a Karpato-Rusinami ... problem ukraiński!”. Tłum. własne.

Konstantynopolitańskiego. Pierwsza zależność to konieczność pozyskiwania świętej mirry. Druga to kwestia apelacji przedstawicieli Cerkwi lokalnej przed tronem konstantynopolitańskim. Pierwsza kwestia może być rozumiana jako zależność administracyjno-jurysdykcyjna, która w pewien sposób może ograniczać samodzielność Cerkwi lokalnej. Może też być rozumiana inaczej, jako dążenie do zachowania i podtrzymywania łączności liturgicznej i żywej relacji modlitewnej. Nawet to ostatnie wyjaśnienie, chociaż nie narusza praw Cerkwi autokefalicznej i wyraża eklezjalną praktykę żywej relacji powszechnego Prawosławia, nie odnajduje uzasadnienia w historycznej tradycji Cerkwi i, pomimo swego pozytywnego charakteru, wydaje się, że zostało przeforsowane niewłaściwą metodą, tzn. samodzielną decyzją jednej z Cerkwi, pozbawioną soborowego głosu Cerkwi jako całości. Prawo do apelacji jest zaś normą, którą wielokrotnie przywołuje Patriarchat Konstantynopolitański, które jednocześnie nie jest jednoznacznie interpretowane przez Cerkiew powszechną. Z tego też powodu, potencjalne prawo, wpisywane w konstantynopolitańskie akty nadania autokefalii, również winno być przedyskutowane i zatwierdzone na poziomie powszechnego Prawosławia.

- Pojęcie „Cerkwi-Matki”, które nie posiada jednoznacznej kanonicznej wykładni, które w wypowiedziach ostatnich urzędujących hierarchów konstantynopolitańskich stopniowo staje się argumentem „historycznym”, „eklezjalnym” i „kanonicznym”. Takie wykorzystanie tego pojęcia jest niezasadne i przeczy logice argumentacji. Potencjalne stosowanie argumentu o roli „Cerkwi-Matki” wymaga więc jednoznacznego stanowiska powszechnego Prawosławia. Wydaje się, że dokumenty przedsoborowe ukazują już pewien kompromis w dyskusji na ten temat, określając tym mianem przede wszystkim jurysdykcję, z terenu której pragnie wyodrębnić się lub wyodrębniła się określona peryferia cerkiewna. Doprecyzowania i jednoznacznej wykładni wymaga jedynie wskazanie, czy mowa jest tutaj o stanie aktualnym, czy wydarzeniach historycznych. W przypadku poszerzonej, historycznej wykładni istotnym jest też precyzyjne określenie na jakiej podstawie możemy powiązać daną jurysdykcję z jej Cerkwią-Matką. Czy odbywa się to na podstawie historycznych aktów utworzenia struktur eklezjalnych (diecezji, metropolii), czy na podstawie formalnych i nieformalnych działań misyjnych, czy też na podstawie duchowych związków i relacji. Innymi słowy określenie „Cerkiew-Matka” musi jednoznacznie odnosić się, albo do aktualnej struktury zwierzchniej, albo do historycznego ośrodka inicjującego życie religijne na danym terenie, albo też do duchowej kolebki. W zależności od głębi historycznej analizy, w przypadku słowiańskich ośrodków cerkiewnych możemy więc mówić o: aktualnym podporządkowaniu określonej Cerkwi lokalnej (np. rumuńskiej czy serbskiej), historycznym akcie pierwszego (lub kolejnego) utworzenia zorganizowanej struktury cerkiewnej (np. powołanej przez Patriarchat Konstantynopolitański), czy też duchowej więzi z historycznym ośrodkiem Prawosławia, które wszystkie współczesne autokefalie może powiązać z Matką Wszystkich Cerkwi, tj. Jerozolimą.
- Pojęcie terenu kanonicznego, które zmienia swoją definicję w XX wieku i jest reinterpretowane po raz pierwszy przez patriarchę Melecjusza. Od tego czasu nieustannie polaryzują się stanowiska mówiące o tym, czym jest i w jaki sposób jest definiowany teren kanoniczny danej jurysdykcji. Szczególnie niepokojące i rodzące wewnętrzne konflikty, wydają się być dwie koncepcje: zależności od Konstantynopola wszelkich terenów poza granicami Cerkwi lokalnych (tzw. diaspory) oraz tworzenia wielu jurysdykcji na tym samym terenie (przykład wspólnot w Ameryce, Europie Zachodniej czy

Australii). Pierwsza koncepcja bazuje na współczesnej reinterpretacji przepisów kanonicznych, w tym przede wszystkim na rozwijanym przez patriarchę Melecjusza prawie wynikającym z treści 28 kanonu IV soboru powszechnego (szerzej na temat współczesnych interpretacji prawa kanonicznego, szczególnie 28 kanonu IV soboru powszechnego, zob. Ławreszuk, 2009, ss. 112–113; szerzej o kwestii rozumienia diaspory, zob. „Prawosławna diaspora”, 2016, ss. 44–49).

- Określenie jurysdykcji, która winna zainicjować procedurę rozpatrywania petycji dotyczącej nadania autokefalii. W sytuacji nieujednoczonego rozumienia pojęcia „Cerkiew-Matka”, jego wykorzystanie do opisanego procedury prowadzi do niespójności i może wywoływać problemy interpretacyjne. Zadaniem Cerkwi powszechnej jest więc jednoznaczne określenie ośrodka (lub ośrodków), do których wspólnota hierarchów i wiernych określonej peryferii cerkiewnej może i powinna składać swoją petycję.
- Określenie decydenta podejmującego decyzję o nadaniu autokefalii. W świetle wypowiedzi dwóch zwierzchników konstantynopolitańskich, tj. patriarchy Atenagorasa i patriarchy Bartolomeusza, widzimy rozbieżność interpretacyjną. Pierwszy mówił o tym, że prawo to przynależy Cerkwi powszechnej, drugi – pragnie ograniczyć to prawo wyłącznie do Patriarchatu Konstantynopolitańskiego.

Powyższa analiza jednoznacznie ukazuje problemy interpretacyjne dotyczące tworzenia autokefalii, określenia ich praw i obowiązków, które nie wynikają jedynie z wielogłosu wielu różnych ośrodków eklezjalnych, lecz są widoczne także w łonie jednej Cerkwi lokalnej, tj. Patriarchatu Konstantynopolitańskiego. Wskazane rozbieżności najlepiej świadczą o konieczności jednoznacznej i kanonicznej ich interpretacji i podjęcia wiążących i obowiązujących ustaleń, które pozwolą zachować spójność i jedność światowego Prawosławia.

Wnioski

Nadanie autokefalii, tworzenie i modyfikacja granic jurysdykcyjnych i hierarchizacja lokalnych struktur w ramach powszechnego Prawosławia, pomimo wyraźnego zainteresowania i aktywnych dyskusji, nie jest zasadniczym zadaniem Cerkwi i nie jest tematem o charakterze doktrynalnym. Zaangażowanie polemistów i wyprowadzane na fundamencie autokefalii idee i koncepcje mogą już jednak naruszać spójność i ukierunkowanie prawosławnej eklezjologii i realnie wpływać na działalność Cerkwi, jej misję, życie duchowe i liturgiczne. Problem autokefalii, jej ogłoszenia, procedur przyjęcia jest wyłącznie kwestią techniczną, która winna być korespondującą z tym, czego Cerkiew naucza i z misją, którą winna realizować. Z tego też względu decyzja o ustaleniu zasad nadania autokefalii, podobnie jak kwestia uregulowania procedur modyfikacji granic Cerkwi lokalnych, terenu działalności misyjnej czy innych międzycerkiewnych relacji administracyjnych, powinna być jak najszybciej uregulowana decyzją powszechnego Prawosławia, przy czym ranga tych postanowień musi nosić charakter powszechny i obowiązujący, a przy tym wyraźnie wskazywać, iż dotyczy kwestii kanoniczno-organizacyjnych a nie doktrynalnych. Niestety długotrwałe, merytoryczne prace przygotowawcze do wszechprawosławnego soboru, obejmujące zagadnienia autokefalii oraz związanej z nią kwestii diaspory i granic jurysdykcji cerkiewnych, nie zostały wykorzystane podczas soboru na Krecie w 2016 roku i nie uzyskały soborowej akceptacji (Betlejko, 2017; Kuźma, 2018). Tematy te nie zostały zatwierdzone przez Ogólnoprawosławne Konferencje Przesoborowe, co oznacza, iż wciąż niezbędna jest praca w kierunku wypracowania spójnej decyzji (Kuźma, 2018, s. 178).

Istotnym działaniem niezbędnym do zachowania eklezjalnej jedności oraz do kształtowania właściwej przestrzeni dla kontynuacji misji Cerkwi prawosławnej w świecie, nie jest wyłącznie samo określenie zasad nadania autokefalii, ale właściwe zrozumienie czym dla każdej z Cerkwi lokalnej jest autokefalia. Jest to zadanie, którego nie można ograniczyć wyłącznie normami prawa kanonicznego, lecz które, jak pisał S. Bułhakow, jest przejawem ludzkiej strony życia cerkiewnego, charakteryzowana zarówno wolnością jak i posłuszeństwem (Bulgakov, 1925, s. 76). Elementy te muszą współistnieć: posłuszeństwo bez chrześcijańskiej wolności staje się bowiem zniewoleniem, zaś wolność pozbawiona podporządkowaniu Bożemu i cerkiewnemu autorytetowi, staje się samowolą (Bulgakov, 1925, s. 76).

Ponieważ prawosławne prawo kanoniczne nie uregulowało i jednoznacznie nie opisało obowiązków i zobowiązań Cerkwi autokefalicznych, zaś dokumenty dotyczące kwestii autokefalii koncentrują się głównie na wyodrębnieniu i uniezależnieniu się określonej struktury, kluczowym zadaniem jest opracowanie preambuły dotyczącej warunków wstępnych i wzajemnych relacji w powszechnym Prawosławiu, a mianowicie wzajemnych zobowiązań i zadań stojących przed każdą autokefalią, tj. każdą Cerkwią lokalną.

Warunki wstępne są określone „zwyczajowo” i wymagają w zasadzie jedynie doprecyzowania i jednolitego opracowania w postaci przepisów prawnych. Kluczowe wydają się być tutaj następujące elementy: wola duchowieństwa i wiernych (Borkowski, 2018, s. 28), inicjująca sam proces oraz wcześniej wspomniane w tekście warunki eklezjalne, kanoniczne i duszpasterskie.

Zadania stojące przed Cerkwią autokefaliczną, w przeciwieństwie do technicznej procedury uniezależnienia się nowej autokefalii, określenia jej granic, aktu nadania i powszechnej recepcji postanowień, dotyczą eklezjalnej natury Cerkwi, a nawet odzwierciedlają doktrynalną zasadę wiary w „jedną, świętą, powszechną i apostołską Cerkiew”. Ich ignorowanie narusza więc doktrynalną jedność a tym samym eklezjalny cel istnienia ziemskich struktur cerkiewnych.

Zadania te winny być sformułowane w jednoznacznych i konkretnych punktach, które mogą być następnie interpretowane i uzupełniane o komentarze, wnioski i praktyczne wskazania bądź powszechnie zaakceptowane decyzje.

Przykładem takiej deklaracji wyrażającej zadania eklezjalne autokefalii mogą być następujące frazy – autokefalia Cerkwi lokalnej wymaga:

- troski o zachowanie czystości wiary,
- zachowania trwałych i ciągłych związków dogmatycznych, kanonicznych i liturgicznych z innymi Cerkwiami lokalnymi, które razem tworzą Powszechną Cerkiew Prawosławną (Dudra, 2017, s. 230),
- podejmowania decyzji wykraczających poza prerogatywy autokefalii poprzez powszechne soborowe decyzje.

Powyższe zadania wpisują autokefalię w strukturę powszechnego Prawosławia, określając fundamentalne granice niezależności. Szczegółowe ustalenia mogą doprecyzować m.in. częstotliwość obligatoryjnych konsultacji, synodów powszechnego Prawosławia uwzględniając w tym rolę i znaczenie hierarchii i laikatu (Borkowski, 2018, s. 20) oraz zakres działalności, która wykracza poza pojedynczą autokefalię (w tym np. doktrynalne decyzje w relacjach międzyreligijnych i międzywyznaniowych, modyfikacje przepisów kanonicznych, decyzje w relacjach Cerkwi ze organizacjami międzynarodowymi itd.). Wszystkie elementy, które

wykraczają poza prerogatywy pojedynczej autokefalii, stanowią, zgodnie z normą kanoniczną (Znosko, 1973, s. 179), o integralności Cerkwi powszechnej (zob. Ławreszuk & Makal, 2021, s. 129).

W oparciu o doktrynę i eklezjalne zasady organizacji należy więc przypomnieć i podkreślić, że autokefalia to nie „droga do całkowitej niezależności”, lecz niezależność administracyjna powiązana z odpowiedzialnością za całą Powszechną Cerkiew Prawosławną.

Odpowiedzialność eklezjalna wymaga również jednoznacznego określenia zasięgu oddziaływania, czyli administracyjnej odpowiedzialności Cerkwi autokefalicznych. W aktualnych statutach Cerkwi lokalnych zauważamy bowiem niepokojącą tendencję, aby do wspólnoty wiernych danej autokefalii przypisywać nie tylko wiernych znajdujących się w granicach danej jurysdykcji, lecz również ludzi związanych z daną autokefalią swoim pochodzeniem etnicznym lub przywiązaniem kulturowym. Przykładem rozszerzającym przynależność do lokalnej wspólnoty o aspekt etniczny jest statut Cerkwi Cypru, w którym członkami wspólnoty są określani cypryjscy prawosławni chrześcijanie, mieszkający na terenie Cypru, jak również i ci, którzy urodzili się na Cyprze, stali się członkami Cerkwi przez chrzest, a następnie zamieszkali poza granicami (Ławreszuk, 2009, s. 124). Drugi przykład, poszerzenia prawa do przynależności do Cerkwi lokalnej na podstawie więzów emocjonalnych lub kulturalnych, wyrażany jest w statucie Patriarchatu Moskiewskiego, który wskazuje na objęcie opieką duszpasterską również i tych, „którzy rezydują poza granicami i którzy dobrowolnie przyjęli jurysdykcję” (Ławreszuk, 2009, s. 124). Wzorcowym modelem, który uporządkowałby kwestię przynależności wiernych do określonej jurysdykcji, jest model geograficzny, znany z postanowień soborów lokalnych epoki pierwszego tysiąclecia, który i dzisiaj funkcjonuje w wybranych statutach Cerkwi lokalnych. Dla przykładu, współczesny statut Prawosławnej Cerkwi Ameryki mówiąc o wspólnotcie podporządkowanej jej jurysdykcji, ogranicza się do geograficznych wskazań terenów Stanów Zjednoczonych, Meksyku oraz Kanady (*The Statute of the Orthodox Church in America*, 2022, Rozdział 1). Wspomniane wyżej przykłady Cerkwi Cypru i Rosji wskazują na prawne przyzwolenie na „penetrację, przez definicję, kanonicznych granic innych lokalnych Cerkwi” (Papathomas, 2006, s. 10). Naruszenie wzajemnych granic i tworzenie paralelnych struktur na określonym terenie, prowadzi nie tylko do chaosu jurysdykcyjnego, lecz prowokuje wewnętrzne konflikty i dystansuje przedstawicieli poszczególnych Cerkwi lokalnych (szerzej na temat współczesnych problemów jurysdykcyjnych w kontekście narodowościowym, etnicznym i kulturowym zob. Ławreszuk, 2009, ss. 119–124).

Przyrównując odpowiedzialność za eklezjalną wierność Cerkwi i jej dążenie do realizacji swojej misji, realizowane jednocześnie w ujęciu powszechnym, jak i w każdej najmniejszej strukturze każdej z autokefalicznych, lokalnych Cerkwi, widzimy jednoznacznie, że wyodrębnianie się nowych autokefalii a przede wszystkim procedura nadania autokefalii ma charakter drugorzędny i zdecydowanie techniczny i porządkowy. Dogmatyzacja i ideologizacja tych działań jest sprzeczna z naturą Cerkwi. Długotrwałe dyskusje koncentrujące się w zasadzie na kwestiach podporządkowania konkretnych struktur eklezjalnych konkretnym ośrodkom władzy hierarchicznej, z perspektywy powszechnej, uniwersalnej i ponadczasowej misji Cerkwi, nie może zostać ocenione inaczej aniżeli przyziemny, wąski partykularyzm i degradacja (Schmemmann, 1964, ss. 67–84). Surowy komentarz św. Mikołaja Welimirowicza trafnie charakteryzuje taki kierunek działań:

„Jeśli by św. apostoł Paweł pojawił się wśród nas [...] zapytałby: ‘Cóż się stało z tym duchem chrześcijańskim, którego głosiłem? Gdzie duch, który odrzucił wąski hebrajski nacjonalizm oraz rzymski imperializm? Czy istnieje jeszcze duch chrześcijańskiej miłości, wstrząsający

fundamentem świata i realizujący największą światową rewolucję? [...]” (Velimirovich, 2006, s. 383).

Wskazane w niniejszym artykule problemy związane z granicami jurysdykcji, ich modyfikacjami, tworzeniem nowych struktur autokefalicznych, czy wchłonięciem starych, powinny być jak najszybciej rozwiązane powszechnym, soborowym i przepojonym miłością do Chrystusa i bliźnich głosem wszystkich Cerkwi lokalnych. Argumenty i propozycje każdej z poszczególnych Cerkwi lokalnych powinny się stać obiektem wnikliwej analizy, która wytrąci z nich elementy niespójne oraz te, które uzurpują sobie miano norm eklezjalnych, mając w rzeczywistości charakter „urojonych aksjomatów”. Drogę do realizacji tego celu wskazuje deklaracja soboru na Krecie z 2016 roku, mówiąca o konieczności wykorzystania zasady soborowości, która „przenika organizację, sposób w jaki są podejmowane decyzje i określa ich drogę” (Kuźma, 2018, s. 172). Koncentrując się na każdym, najmniejszym nawet elemencie prawosławnego prawa kanonicznego i organizacji życia cerkiewnego, należy również nieustannie weryfikować ich zgodność z ideą istnienia Cerkwi powszechnej i jej misji.

Bibliografia

- Antiochenus, P. (2018). Patriarch Athenagoras Clearly States How Autocephaly Must Be Granted. *Orthodox History*. [online] <https://orthodoxhistory.org/2018/09/25/athenagoras-autocephaly/>. [12.06.2023].
- Araszkiewicz, M. (2010). Koherencyjny model rozumowań prawniczych. *Archiwum filozofii prawa i filozofii społecznej*, 1, 19–38.
- Betlejko, J. (2017). Święty i wielki sobór Cerkwi prawosławnej. *Studia i Dokumenty Ekumeniczne*, 33(80), 50–73.
- Borkowski, A. (2018). Rola laikatu w procesie udzielania autokefalii. *Latopisy Akademii Supraskiej*, 9, 18–29.
- Bulgakov, S. (1925). Oчерки uchenija o Cerkvi. *Put'*, 1, 53–78.
- Dragas, A. G. (2016). The Autocephaly of the OCA: History, Arguments, and Aftermath. *Greek Orthodox Theological Review*, 61(3–4), 167–209.
- Dudra, S. (2017). Autokefalia i soborowość jako podstawy ustrojowe Prawosławia. W: S. Dudra, R. Michalak, & Ł. Młyńczyk (Red.), *Polityczne uwarunkowania religii – religijne uwarunkowania polityki* (ss. 229–242). Zielona Góra.
- Ecumenical Patriarch Bartholomew’s Interview in „Vima” (Greek Newspaper): Full Interview. (2021). *Greek Orthodox Archdiocese of America*. [online] <https://www.goarch.org/-/bartholomew-vima-interview>. [28.06.2023].
- Ermilov, P. (2016). Meletij IV. W: *Pravoslavnaja Enciklopedija 44* (ss. 563–570). Moskwa.
- Grijorios Z'. (2023). Katalogos Ikumenikon Patriarchon. [online] <https://ec-patr.org/oikoymeniko-patriarxeio/istoria/diatelesantes-patriarxes/>. [18.05.2023].
- Jabłońska-Bonca, J. (2015). Problemy ze spójnością prawa i regulacjami pozaprawnymi a siła sprawcza państwa – zarys tematu. *Krytyka Prawa*, 2015(1). [online] <https://journals.kozminski.edu.pl/pub/6128>. [04.05.2023]. <https://doi.org/10.7206/kp.2080-1084.79>
- Kałużny, T. (2008). *Nowy sobór ogólnoprawosławny. Natura, historia przygotowań, tematyka*. Kraków.
- Konstantinopolskij Tomos o priznanii avtokefalii 1998 g.* (b.d.). [online] <https://illyabey.livejournal.com/65277.html>.
- Kuźma, A. (2018). Wielki Sobór Kościoła Prawosławnego na Krecie w 2016 r. i jego ustalenia. *Elpis*, 20, 165–179. [online] <https://repozytorium.uwb.edu.pl/jsui/handle/11320/7305>. <https://doi.org/10.15290/elpis.2018.20.18>
- Langrod, J. S. (1931). *O autokefalii prawosławnej w Polsce. Studium z zakresu polskiej polityki administracji wyznaniowej*. Warszawa.
- Ławreszuk, M. (2009). *Prawosławie wobec tendencji nacjonalistycznych i etnofiletystycznych*. Wydawnictwo

Naukowe Semper. Warszawa.

- Ławreszuk, M., & Makal, P. (2021). Współczesne prawosławne prawo kościelne – problemy związane z systematyzacją i materiałami źródłowymi w języku polskim. *Elpis*, 23, 127–135. [online] <https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/handle/11320/11623>. <https://doi.org/10.15290/elpis.2021.23.15>
- Letter of Patriarch Athenagoras to Metropolitan Pimen. (1971). *St. Vladimir's Theological Quarterly*, 15(1/2), 63–70.
- Lozova, L. (2023). On Non-Violence, Defense, and Victory in the Context of the Russian Aggression against Ukraine. *Public Orthodoxy*. [online] <https://publicorthodoxy.org/2023/05/17/on-non-violence-defense-and-victory-in-the-context-of-the-russian-aggression-against-ukraine/>. [18.05.2023].
- Mauro, J. P. (2022). Patriarch Kirill says Russian soldiers who die in Ukraine have sins washed away. *Aleteia*. [online] <https://aleteia.org/2022/09/27/patriarch-kirill-says-russian-soldiers-who-die-in-ukraine-have-sins-washed-away/>. [18.05.2023].
- Meletios D'. (2023). Katalogos Ikumenikon Patriarchon. [online] <https://ec-patr.org/oikoymeniko-patriarxeio/istoria/diatelesantes-patriarxes/>. [18.05.2023].
- Milash, N. (2001). *Pravila Pravoslavnoj Cerkvi s tolkovanijami Nikodima episkopa Dalmatinsko-Istrijskogo*. Moskva.
- Miletich, S. (2006). Behind the Sourozh Phenomenon: Spiritual Freedom or Cultural Captivity? Meletios Metaksakis, Metropolitan, Archbishop, Pope and Patriarch. *Orthodox England*. [online] <http://www.orthodoxengland.org.uk/meletios.htm>.
- Moss, V. (2015). *Patriarch Cyril, abortion, gays and the goddess Aphrodite*. [online] https://www.academia.edu/25959469/PATRIARCH_CYRIL_ABORTION_GAYS_AND_THE_GODDESS_APHRODITE. [18.05.2023].
- Pańkowski, J. (2010). Aktualny stan przygotowań do soboru panprawosławnego. *Elpis*, 12(21–22), 163–175.
- Papathomas, G. D. (2006). *In the age of the Post-Ecclesiality: The emergence of post-ecclesiological modernity*. [online] https://www.academia.edu/19579908/37_In_the_Age_of_the_Post_Ecclesiality_The_Emergence_of_Post_Ecclesiological_Modernity_in_English_.
- Patriarch of Moscow: Any Russian soldier who dies in the war in Ukraine is forgiven for his sins. (2023). *Orthodox Times*. [online] <https://orthodoxtimes.com/patriarch-of-moscow-any-russian-soldier-who-dies-in-the-war-in-ukraine-is-forgiven-for-his-sins/>.
- Patriarchal and Synodal Tome of the Ecumenical Patriarchate (April 1937), Prot. No. 609*. (b.d.). [online] https://www.unifr.ch/orthodoxia/de/assets/public/files/Dokumentation/Synodality/Albania_Tomos.pdf.
- Patriarshij i Synodalnyj Tomos nadannja avtokefal'nogo cerkovnogo ustroju Pravoslavnij Cerkvi v Ukraini*. (2019). Pravoslavna Cerkva Ukrainy. [online] <https://www.pomisna.info/uk/document-post/patriarshij-i-synodalnyj-tomos-nadannja-avtokefalnogo-tserkovnogo-ustroyu-pravoslavnij-tserkvi-v-ukrayini/>. [11.06.2023].
- Płoński, R. (2009). Tomosy z 1924 i 1948 roku nadające status autokefaliczny Polskiemu Autokefalicznemu Kościołowi Prawosławnemu: ich wydzźwięk historyczno-kanoniczny. *Studia Warmińskie*, 46, 153–171.
- Prawosławna diaspora. (2016). *Cerkiewny Wiestnik*, 4, 44–49.
- Pulka, Z. (2015). Założenie spójności semantycznej systemu prawa w klaryfikacyjnej teorii wykładni. *Przegląd Prawa i Administracji*, CII, 209–233.
- Schmemmann, A. (1964). Problems of Orthodoxy in America. The canonical problem. *St. Vladimir's Theological Quarterly*, 8(2), 67–84.
- Shemliuk, K. (2019). How Phanar came from the primacy of honor to the primacy of power. *UOJ*. [online] <https://spzh.news/en/istorija-i-kulytura/63053-kak-fanar-doshel-ot-pervenstva-chesti-k-pervenstvu-vlasti>. [18.05.2023].
- Shirin, A. (2023). The Russian-Ukrainian War is Now a Theological Crisis. *Public Orthodoxy*. [online] <https://publicorthodoxy.org/2023/04/20/the-russian-ukrainian-war-is-now-a-theological-crisis/>. [22.05.2023].
- The Statute of the Orthodox Church in America*. (2022). Orthodox Church in America. [online]

<http://www.oca.org/DOCstatute.asp?SID=12&ID=1>. [01.07.2023].

Tofiluk, J. (1999). O przygotowaniach do Soboru Wszechprawosławnego. *Elpis*, 1, 69–84.

Tomos cařihradského patriarchy Meletia, Čís. prot. 1132. (b.d.). Dokumenty archiepiskopa Sawatije. [online] <http://orthodox.or.cz/tomos/tomos-kon1.htm#k3>. [01.07.2023].

Velimirovich, N. (2006). *Tvorenija svjatitelja Nikolaja Serbskogo (Velimirovicha). T. III. Duhovnoe vozrozhdenie Evropy*. Moskva.

Znosko, A. (1973). *Prawosławne prawo kościelne. Część I*. Chrześcijańska Akademia Teologiczna. Warszawa.

Rozmiar artykułu: 1,7 arkusza wydawniczego